

Afrika snů a skutečností po 70 letech

V roce 2017 uplynulo 70 let od chvíle, kdy se dvojice komerčních inženýrů, Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund, vypravila do Afriky. Hlavním smyslem cesty bylo prezentovat československý průmysl a pomoci mu otevřít v transformující se poválečné době nové trhy. Článek si klade za cíl zachytit klíčové stránky dynamického vývoje, kterým Afrika prošla, a představit ji v jiném světle, než jak je obecně prezentována. Navzdory mnoha společenským i environmentálním problémům se Afrika mění a stává se významným spoluhráčem v současném globalizovaném světě.

Afrika podle Hanzelky a Zikmunda

Trilogie slavné cestovatelské dvojice „Afrika snů a skutečností“ je dnes nejen cestopisnou literaturou, ale zároveň také sondou do minulosti zemí, které byly povětšinou kolonií některého z evropských států. Při průjezdu Habeši si všimají nejen zcela zanedbané kvality dopravní infrastruktury, ale také hladu místních obyvatel po vzdělání, i když zde bylo velmi málo škol a neexistovala univerzita. Hlavní město Keni Nairobi, dnes třímilionová metropole a typický obraz překotně a chaoticky rostoucích subsaharských velkoměst (obr. 1) zase popsali jako „...syntézu Evropy a Indie, do které jakoby nedopatřením bylo namícháno trochu černé Afriky“ (Hanzelka, Zikmund 1954, s. 89). Jejich knihy nám dávají možnost získat cenné záznamy o stále ještě koloniální, nicméně měnící se Africe. Přínosné jsou i poznatky o mentalitě obyvatel severoafrických zemí, kdy zmíní jejich dobrosrdečnost a přátelství ke každému, kdo přichází s dobrými úmysly, anebo ostrý kontrast chudých venkovských oblastí a bohatých měst v jihoafrickém regionu. Velmi cenným srovnávacím materiálem jsou také dobové fotografie, zachycující místa, která už dnes neexistují (např. Ripponovy vodopády na Viktoriinu Nilu, život Pygmejů v oblasti dnešní Demokratické republiky Kongo či vesnice Kafrů v Jihoafrické republice).

Africká populace: změny versus tradice

V době návštěvy Hanzelky a Zikmunda žilo na africkém kontinentě na jih od Sahary asi 200 milionů lidí, tedy asi 8 % světové tehdy dvouapůlmiliardové

populace. Po 70 letech má subsaharská Afrika více než 1 miliardu obyvatel, což je již 15 % populace světa. Třeba jen Nigérie má tolik obyvatel jako celá subsaharská Afrika v období, kdy ji česká cestovatelská dvojice navštívila. Podle některých demografických propočtů bude mít Afrika jako kontinent (včetně severoafrických zemí) v roce 2050 okolo 2,2 miliardy obyvatel (některé scénáře mluví až o 2,5 miliardy). Každý čtvrtý obyvatel světa poloviny 21. století bude Afričan (UN Department of Economic and Social Affairs 2017). Od poloviny 20. století tak její populace více než zdesetinásobí a podíl na světové populaci se ztrojnásobí. Podle studií UNICEF bude africká populace ve srovnání s ostatními kontinenty růst v podstatě celé 21. století, navzdory klesající plodnosti (průměrný počet dětí, které žena má během svého reprodukčního období). Díky zlepšené zdravotní péči klesají i hodnoty dětské úmrtnosti (Elder, Balde 2017).

Demografické chování obyvatel subsaharské Afriky se mění: za posledních 70 roků významně poklesla fertilita, v některých státech až o 50 %. Nejvyšších hodnot okolo 7 dětí na jednu ženu již dosahují pouze státy Sahelu, např. Niger, Mali nebo Čad. Častá jsou v tomto regionu těhotenství náctiletých dívek, které jsou pod tlakem rodiny často nuceny se brzy vdát. To jim zabrání dokončit být jen základní školu a po zbytek života se tak stanou zcela závislými na svém muži. V Africe jsou velmi časté případy, kdy muž od rodiny odejde a žena zůstane jako samoživitelka. Ženy standardně vykonávají méně než muži, mnohdy vykonávají neplacenou práci v soukromé sféře, což umocňuje jejich

Jiří Preis¹

Jan Záhořík²

Linda Piknerová³

¹ Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta ekonomická, katedra geografie; jpreis@kge.zcu.cz

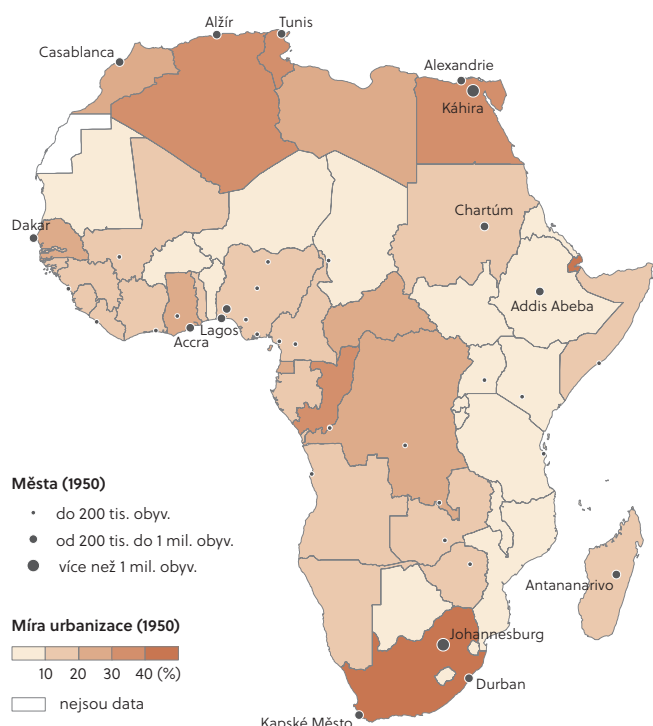
² Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, katedra blízkovýchodních studií; jzahorik@khv.zcu.cz

³ Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, katedra politologie a mezinárodních vztahů; lpiknero@kap.zcu.cz

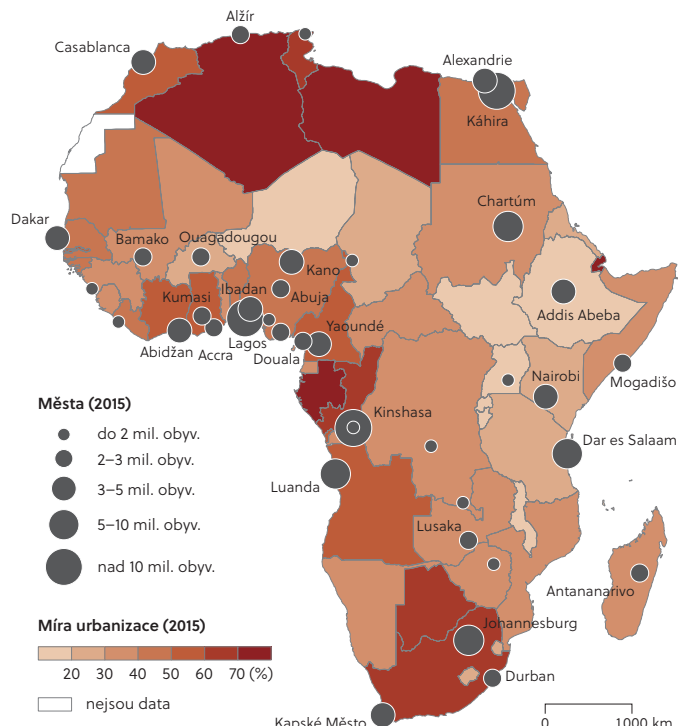
Poděkování

Článek byl zpracován jako součást projektu výstavy *Afrika snů a skutečností po 70 letech*, která vznikla s podporou grantu Fond rektora ZČU, Nadace 700 let města Plzně a pracovišť, z nichž autoři pochází (Fakulta filozofická a Fakulta ekonomická). Za tuto podporu autoři děkují.

Rok 1950

Rok 2015

OBR. 1 Srovnání urbanizace v roce 1950 a 2015. Zdroj dat: Databáze GADM (2015), United Nations (2014). Mapa pro rok 1950 je vykreslena v současných administrativních hranicích.

ekonomickou a sociální zranitelnost. Těhotenství náctiletých dívek je navíc jedním z faktorů velmi vysoké dětské, novorozenecké a též mateřské úmrtnosti v subsaharských zemích. Mnohá úmrtí způsobují infekční onemocnění, krvácení nebo tumory v důsledku tzv. ženské obřízky, která je stále praktikována především ve státech Afrického rohu nebo kolem Guinejského zálivu (WHO, Sexual and Reproductive Health 2017).

V zemích na jihu Afriky již fertilita dosahuje průměrných hodnot 2 až 2,5 dítěte na jednu ženu, což souvisí s rostoucí životní úrovní, vyšším vzděláním a posílenou rolí žen ve společnosti.

Role ženy v africké společnosti nikdy nebyla jednoduchá, neboť převládající patriarchální zřízení ženu vždy spíše upozadilo. Běžně to znamená, že prvním členem rodiny, který může jíst společné jídlo, je muž, následován nejstarším synem a dalšími dětmi. Žena-matka se zpravidla musí spokojit s tím, co na ni zbyde. Navzdory emancipaci, která Afriku také zasáhla, a umožnila ženám stát se političkami či sportovkyněmi, se nadále běžně setkáváme s tím, že ženy nemají rovné společenské postavení. Některé tradiční rituály, v jejichž důsledku ženy trpí sexuálními deprivacemi, se za posledních 70 let příliš nezměnily a nadále nás ujišťují o tom, že být ženou v některých afrických společnostech s sebou nese mnohé obtíže. Specifickou kapitolou především v mnohem zranitelnější ženské populaci je infekce HIV/AIDS, která na africkém kontinentu roste od severu na jih. Právě v jižních státech se ale daří

distribovat antiretrovirovou terapii mezi více než 70 % nakažených, a tak snižovat úmrtnost a v konečném důsledku i další lavinovité šíření nákazy.

Určitou naději pro politické postavení žen nabízí Rwanda, ve které ženy od tragických událostí genocidy v polovině 90. let výrazně participují na politickém životě, a to do té míry, že podíl žen zastoupených v parlamentu je nejvyšší na světě. Ačkoliv tato situace byla částečně vynucena okolnostmi, ukazuje se, že ženy přinášejí specifický a vysoce hodnotný pohled na chod společnosti, který narušuje některé zažitě stereotypy.

Doprava a hygiena afrických měst

Dynamický a mnohde překotný nárůst obyvatelstva a proměna společnosti, kde se moderní vlivy střetávají se staletými tradicemi, s sebou přináší mnoho výzev. Například – zda bude v budoucnu dostatek zdrojů a území, které rostoucí populaci uživí. Mezi další klíčové výzvy patří vybudování adekvátní infrastruktury, a to především v afrických velkoměstech, jejichž kapacita a vybavení již dnes desítkám tisíc obyvatel migrujících z venkova nestačí. Koncentrace obyvatel v chudinských čtvrtích velkoměst, jejichž počet obyvatel se v posledním půlstoletí zněkolikanásobil, přináší mnoho problémů, které významně ovlivňují především zdraví obyvatel. Absence toalet, funkční kanalizace a dostupnost čisté tekoucí vody způsobuje, že mezi nejrozšířenější choroby, na které umírají především děti, jsou průjemová onemocnění. Právě vybudování toalet a dostupnost alespoň

veřejných umývárén a sprch je jedním z klíčových úkolů tzv. „rozvojových cílů tisíciletí“ (SDGs).

Než se v Africe začaly používat automobily, byla hlavními dopravními prostředky zvířata – velbloud nebo osel. Kolonialismus přinesl do Afriky silnice a železnice, které většinou sloužily k exploataci nerostných surovin. Typickou dopravní infrastrukturou tak byla železniční trasa, která spojila přístav s důležitým důlním městem. Rozdělení kontinentu mezi několik evropských mocností pak zabránilo vybudování transkontinentální železnice. Teprve až v poslední dekádě se intenzivně budují dálniční koridory, které spojují jednotlivé regiony a umožňují rozvoj mezinárodního obchodu. Právě podnikatelský sektor a jeho zapojení do mezinárodního obchodu je jedním z důležitých faktorů, jak v afrických zemích odstranit chudobu, závislost na zahraničních done-rech a přinést finance na další rozvoj (Moyo 2010). Rozsáhlé rozdíly mezi mnohdy bohatými velkoměsty a chudým venkovem jsou patrné především tam, kde je vysoký podíl venkovského, na zemědělství závislého obyvatelstva (např. Etiopie, Mali, Čad aj.).

Především na jihu a východě kontinentu a také v oblasti Konžské pánve a kolem Guinejského zálivu roste hustota silniční i dálniční sítě. V posledních 10 letech vyrostlo mnoho páteřních dálničních komunikací (např. Etiopie, Keňa, Tanzanie nebo Uganda), což umožňuje rychlejší přesun zboží a podporuje též migraci lidí. Stejně tak roste úloha některých letišť jako klíčových dopravních center nadregionálního významu (především Johannesburg, Kapské Město, Nairobi a Lagos). Významně roste počet odbavených pasažérů. Slabým místem však zůstává kvalita a intenzita regionální letecké dopravy, která mnohdy nedokáže pružně reagovat na aktuální potřeby trhu. Téměř absence nízkonákladových leteckých společností výrazně prodražuje využití letecké dopravy, což se negativně projevuje na možnostech běžných Afričanů snadněji překonávat rozsáhlá vnitrozemská teritoria a cestovat například za byznysem. Opačným příkladem toho, jak může být podpořeno drobné podnikání, jsou mobilní peníze, tzv. M-Pesa. Jde o systém mobilních peněz, který umožňuje finanční převody mezi telefonními čísly bez vlastnictví bankovního účtu.

Překotná motorizace afrických zemí, a velkoměst především, však také přináší problémy. V nich se proto denně tvoří nekonečné zácpy automobilů a motocyklů používající nekvalitní pohonné hmoty. Každodenní dopravní kolaps v afrických městech nedusí smogem jen své obyvatele, kteří pak často trpí astmatem a onemocněním horních cest dýchacích, ale podkopává podle mnohých odborníků také domácí ekonomiku, a to v částkách milionů ztracených dolarů denně (The Economist 2014).

Zcela nový jev v africké dopravě představuje metro, které by v řadě velkoměst výrazně přispělo

ke zlepšení kvality života. Addis Abeba se stala jakýmsi průkopníkem využití hromadné dopravy – první linka nadzemního metra byla vystavěna za čínské prostředky a otevřena v roce 2015.

Voda – klíč k životu v Africe

Pokud turista navštíví během období dešťů Viktoriiny vodopády na řece Zambezi, těžko si uvědomí, že klíčovým problémem pro život v Africe je voda. Jejím nedostatek je způsoben nejen nízkými srážkami v pouštních a polopouštních oblastech, ale především nedostatečnými investicemi do vodohospodářské infrastruktury. Hygienicky nezávadná voda zdaleka není pro běžného Afričana samozřejmostí, mnohde tráví ženy i děti mnoho hodin, aby zásobily svoji domácnost dostatečným množstvím vody (obr. 2). Na některých místech si lidé musí vystačit i s méně než 10 litry vody denně na osobu, což odpovídá jednomu spláchnutí toalety v běžné evropské domácnosti. Vodní hospodářství se od doby návštěvy Hanzelky a Zikmunda zaměřilo především na stavbu vodních nádrží. Když česká dvojice do Afriky v roce 1947 přijela, bylo na kontinentu pouze několik přehrad. Od té doby jich bylo postaveno více než 1 000 (obr. 3). Nádrže zabezpečují vodu nejen pro výrobu elektrické energie nebo zavlažování, ale zmírňují i nerovnoměrnost odtoku vody z území.

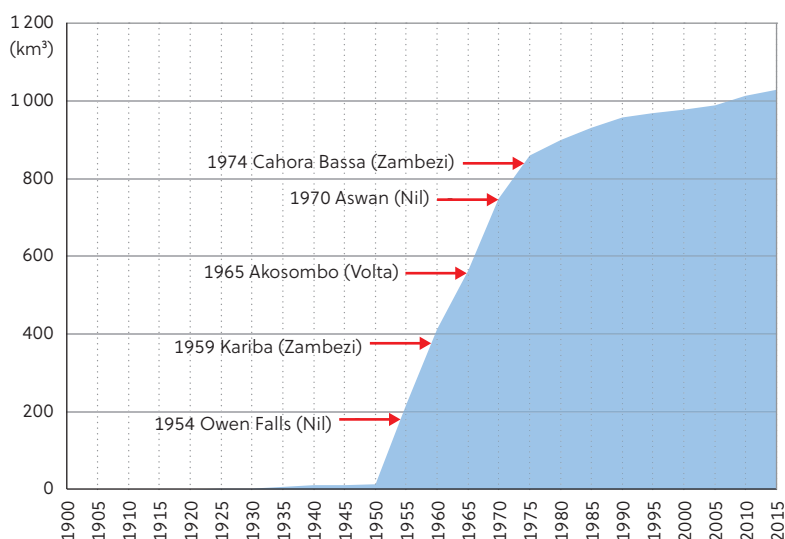
Vodohospodářský potenciál řeky Zambezi dnes využívají vodní nádrže Kariba a Cahora Bassa, které byly postaveny v 50. až 70. letech 20. století, podobně jako další gigantická vodní díla na Nilu a Voltě. Otázkou zůstává environmentální dopad těchto staveb. S viditelným vodohospodářským pokrokem Afriky, podpořeným mnoha projekty na regionální a lokální úrovni, se ovšem problém nedostatku vody nepodařilo vyřešit. Přibývá populace, a s tím roste spotřeba vody, proti čemuž stojí paradox více než šesti set golfových hřišť a mnoha turistických

OBR. 2 Čerpání vody pro domácnost je v Africe především dětská práce. Na snímku děti ve slumu Nakulabye v hlavním městě Ugandy Kampale. Foto: František Krampota.

Přílohu k článku (online výstavu *Afrika snů a skutečností po 70 letech*) najdete na webu Geografických rozhledů.

OBR. 3 Kumulativní kapacita vodních nádrží v Africe. Zdroj dat: FAO, Aquastat.

Abstract

Africa: the dream and the reality 70 years later.

In 2017, it had been 70 years since two Czech commercial engineers, Jiri Hanzelka and Miroslav Zikmund, set out on a journey to Africa. The main purpose of their trip was to promote Czechoslovakian industry and to help opening new gates to the world markets in transforming post-war world. The main focus of this paper is to capture the key issues of the dynamic development, that has been taking place in Africa since those times and present the continent from a different point of view than it is usually presented. Despite of many social and environmental challenges, Africa has been changing and is becoming an important stakeholder in today's world. Based on the global development of the world, it is expected that the role of Africa will be growing in the following decades.

rezortů, která jsou rozestata po kontinentu a která vyžadují velké množství vody na pravidelné zavlažování (Fialová 2017). Zároveň se projevují klimatické trendy převážně klesajícího množství srážek, a tedy snižování množství vody v řekách.

Česko-africké vzájemné vztahy a jejich perspektiva

Vnímání dnešní Afriky je spojeno s řadou stereotypů, které jsou mohutně podporovány médii, jež vykreslují kontinent zpravidla v negativních souvislostech. Zúžení obrazu Afriky na události, jako jsou hladomory, pirátské a teroristické útoky či vojenské převraty znázorňují Afriku coby beznadějný kontinent, který vždy bude jen pasivním příjemcem prostředků rozvojové pomoci. Naše percepce je však nutně limitována omezenými zkušenostmi, které s kontinentem máme. Pro někdejší Československo byla Afrika prioritním kontinentem, kam směřovala značná část „exportu socialismu“. V éře studené války dával československý komunistický režim přednost ideologicky spřízněným státům, přičemž vzájemný vztah byl postaven spíše na pragmatických základech. Země jako Etiopie, Guinea, Mali, Angola, Alžírsko a další se těšily nadstandardním vazbám na Prahu. Přestože bylo někdejší Československo v 60. až 70. letech šestým největším vývozcem zbraní do Afriky, nelze jeho působení v Africe omezovat pouze na zbrojní průmysl. Stovky našich lékařů, inženýrů, učitelů či pilotů sloužilo v celé řadě afrických zemí, aby zde pomáhali rozvinout různé sektory průmyslu či vědy, stavěly se továrny či pivovary. Dnešní česká politika ve vztahu k Africe sice ztratila řadu vazeb z minulosti, ale stále lze sledovat, jak dobré jméno někdejší Československo v Africe má. Přestože počet zastupitelských úřadů v Africe je výrazně nižší než v minulosti, lze vysledovat zvyšující se zájem českých politiků o Afriku,

především v oblasti zemědělství a průmyslu. Africké země mohou být navzdory mediálnímu obrazu pro Česko atraktivními partnery, podobně jako jsou již dnes pro Čínu, Indii či další asijské státy.

Závěr

Afrika je mnohdy především v médiích mylně prezentována jako jakási homogenní entita, což je přinejmenším z geografického hlediska nesmysl. Jedná se o kontinent nesmírně rozmanitý a různorodý, s pozitivními i negativními trendy vývoje. V době, kdy Hanzelka a Zikmund projížděli Afrikou, byla nezávislost více než padesáti zemí kontinentu v nedohlednu. Během těch sedmdesáti let se africký kontinent proměnil jak politicky, tak demograficky, sociálně i ekonomicky. Některé predikce o rozpadu států se nepotvrdily (snad s výjimkou Somálska po roce 1991). Afrika byla v době studené války prostorem pro realizaci globálního soupeření mezi oběma bloky. Po roce 1991 se řadě afrických zemí podařilo přistoupit k demokratizaci (Botswana, Jižní Afrika, Benin, Ghana, Senegal aj.), značně akcelarovat ekonomický výkon (Etiopie, Maroko, Rovnická Guinea, Gabon aj.), či zmnohonásobit turistický potenciál (Namibie, Botswana, Zambie, Keňa, Tanzanie aj.). Jihoafrická republika byla přijata do sdružení BRICS, které zahrnuje důležité mocnosti takzvaného globálního Jihu a Rusko. Egypt, Etiopie a Alžírsko jsou zase vojenskými mocnostmi, usilujícími o hegemonní postavení ve svých regionech. Daří se posilovat regionální integraci např. formou přeshraniční spolupráce. Rýsuje se východoafrická železniční magistrála, Etiopie staví rozsáhlou železniční síť, jednotlivé regiony spolupracují v oblasti daní, obchodu a cel. To je jiná Afrika, než kterou projížděli před sedmdesáti lety Hanzelka a Zikmund.

Literatura a zdroje dat

- ELDER, J., BALDE, A. (2017): Dividend or disaster: UNICEF's new report into population growth in Africa. https://www.unicef.org/media/media_101150.html (24. 11. 2017).
- FIALOVÁ, D. (2017): Turismus – enormní spotřebitel vody. *Geografické rozhledy*, 27(1), 20–23.
- HANZELKA, J., ZIKMUND, M. (1954): Afrika snů a skutečností II. Orbis, Praha.
- MOYO, D. (2009): Dead aid: why aid is not working and how there is another way for Africa. Penguin books, Londýn.
- Internet World Stats. <http://www.internetworldstats.com/stats1.htm> (24. 11. 2017).
- The Economist. <https://www.economist.com/blogs/economist-explains/2014/11/economist-explains-1> (3. 11. 2014).
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html> (10. 12. 2017).
- WHO: Sexual and Reproductive Health. <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/fgm/prevalence/en/> (10. 12. 2017).

Subsaharská Afrika

Afrika snů a skutečností po 70 letech

Proměny Oranžské řeky

Zoo – místo geografického vzdělávání?

3

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.